

Антоніна Кізілова

Шанування святинь Києва у поезії та прозі Тараса Шевченка

З'ясовується, яке значення Тарас Григорович надавав самому факту шанування київських святинь та різним його проявам і наскільки знакові традиції, пов'язані з шануванням святинь Києва, обирав для згадування у віршованих і прозових творах.

Ключові слова: Тарас Григорович Шевченко, Київ, святині, проза, поезія

Значення постаті Тараса Шевченка, як і Києва, в історії України важко переоцінити. Дослідження згадок цього міста в творах Шевченка дасть змогу повніше розкрити і риси світогляду Кобзаря, і роль Києва в його житті. Зокрема релігійність Тараса Григоровича можна буде докладніше висвітлити після вивчення його поглядів на святині Києва - мету паломництва численних християн.

Докладно проаналізував тему шевченківського Києва Петро Жур¹. Однак у його праці святі місця висвітлюються побіжно, адже автор робить спробу максимально повно охопити різні аспекти життя Тараса Шевченка в Києві. Павло Лопата дослідив проблему монастирів, соборів та церков (і київських також) у творчості Тараса Шевченка. Втім зосередився на спадщині останнього як художника².

Враховуючи це, ставимо за мету встановити, якого значення Тарас Григорович надавав самому факту шанування київських святинь та різним його проявам і наскільки знакові традиції, пов'язані з шануванням святинь Києва, обирав для згадування у віршованих і прозових творах.

Щодо поезії, Київ як місце прощі та молитви змальовано в таких творах: «Слепая» (1842, С.-Петербург)³, «Наймичка» (13 листопада 1845, Переяслав)⁴, «Варнак» (Перша половина 1848, Орська фортеця)⁵, «П. С.» (Друга половина 1848, Кос-Арал)⁶, «Титарівна» (Друга половина 1848, Кос-Арал)⁷, «Марина» (Друга половина 1848, Кос-Арал)⁸, «Петрусь» (Перша половина 1850, Оренбург)⁹, «Невольник» (1845, с. Мар'їнське - 1858, не пізніше, ніж у квітні 1859, С.-Петербург)¹⁰, «Відьма» (Седнів, 7 березня 1847 - Нижній Новгород, 6 березня 1858)¹¹, написаних у різні періоди життя.

Перш за все розглянемо, в який контекст поставлено відповідні згадки, простежуючи, чи змінювався він залежно від твору або часу його написання.

Отже, в поемі «Слепая» йдеться про те, що Сліпа «С чужим вожатым спотыкалась / Меж неприязненных людей. / Ходила в Киев и Почаев / Святых угодников молить / И душу страстную, рыдая, / Молитвой думала смирить»¹². Тут не вказано, де саме молилася жінка, однак помітно, що Київ поряд з Почаєвом виступає місцем останньої надії у ворожому світі. Про те, чи допомогли молитви, у творі не мовиться.

Значно докладніше Київ та його шановані святині описано в поемі «Наймичка» (можливо, тому, що Переяслав, де її написано, був одним із міст, звідки до Києва йшло багато богомольців). Насамперед, проща до Києва стала для Ганни звичаєм: «Тричі крига замерзала, / Тричі розтавала, / Тричі наймичку у Київ / Катря проводжала / Так, як матір; і в четвертий / Провела небогу»¹³. О. В. Кулікова відносить до зразків «християнського способу життя, такого, який був розповсюджений в Україні серед простих людей, і відтворив Шевченко в повісті «Наймичка» молитву, дотримання постів, святкування релігійних свят, читання святих книг, шанування духовенства»¹⁴. До цього переліку, на нашу думку, можна додати й згадане паломництво.

Тарас Шевченко натякає на те, що Наймичку до прощі підштовхнуло бажання помолитися за щасливу долю сина та його майбутньої дружини¹⁵. З погляду історії шанування святинь важливо, що у творі вказано, кому передусім, поклоняючись «всім святым», молилася Ганна: «*Прийшла* [тут і далі курсив наш - А. К.] в Київ - не спочила, / У міщанки стала / Найнялася носить воду, / Бо грошей не стало / На молебствіє Варвари» (варіант - «На акафіст у Варвари»)¹⁶. Виправляючи конкретний «акафіст», який урочисто (зазвичай за участі настоятеля монастиря) відправлявся при мощах св. вмц. Варвари щовівторка¹⁷ на «молебствіє», поет, імовірно, прагнув до узагальнення, оскільки не був впевнений, що про київський звичай (попри його висвітлення в різних виданнях та усних чутках) знають усі.

Те, що Ганна щоразу саме йшла до Києва, узгоджується з тим, що саме такий спосіб пересування вважався богоугодним, тому навіть згодом, після проведення до Києва залізниці, щирі прочани нею не користувалися¹⁸.

Також у «Наймичці» йдеться про «святощі», які купувала героїня на зароблені гроші - шапочку «Йвана святого» та «перстеник у Варвари» (і його брала щоразу), а також - «червоний з фольги образочок» та «три свічечки»¹⁹. Загалом продаж освячених при мощах святих угодників речей у Києві ХІХ ст. був звичним. У Михайлівському Золотоверхому монастирі розповсюджували освячені на мощах св. вмц. Варвари хрестики, перстеники, іконки, «Варварники» з описами чудес святої, а також ладан, олію та воду, приносні каблучки, рукавички, пояси, стрічки тощо, в Києво-Печерській

лаврі - освячені на мощах св. Іоанна Багатостраждального шапочки. В інших церквах можна було придбати хрестики, іконки, свічки та ладанки, однак тісного зв'язку їх із якоюсь конкретною шанованою святинєю простежити не вдалося. Михайлівський монастир регулярно замовляв перстеники, хрестики та образки зі срібла, золота й бронзи, потім їх розбирали тисячами (найбільше - саме перстеників) за рік²⁰, тож для братії та богомольців звичай був важливим.

У поемі «Варнак» чоловік, який кілька років з ножем у руках мстився католикам за скривджену честь нареченої, пояснює, як свого часу не загинув, а «Пішов собі тихо в Київ / Святим помолитись», коли йому остогидло жити: «Вийшов я з ножем в халяві / З Броварського лісу, / Щоб зарізатися. Дивлюся, / Мов на небі висить / Святий Київ наш великий. / Святим дивом сяють / Храми божі, ніби з самим / Богом розмовляють...»²¹, тож Тарас Шевченко повертається до образу Києва - останньої надії, як і в поемі «Слепая», тільки в ще більш безвихідній ситуації.

У поемі «Титарівна» до Києва на прощу батьки *повезли* дочку, коли та «Як билина засихала», однак у рядку «І все-таки не помогли!»²² вже проступає мотив нездійсненої надії.

У поезії «П. С.» (Петру Петровичу Скоропадському) висміюється пан, котрий видає себе за доброчесну людину, якою не є, «Та й християнин ще до того. / У Київ *їздить* всякий год»²³. Таким чином, Кобзар не тільки сам вважає регулярні прощі до Києва частиною християнського способу життя (якою легко прикритися в разі потреби), а й усвідомлює, що ототожнення християнина з паломником до Києва буде зрозумілим для читачів.

Поема «Марина» містить гнівний закид: «І звір того не зробить дикий, / Що ви, б'ючи поклони, / З братами дієте... Закони / Катами писані за вас, / То вам байдуже; в добрий час / У Київ *їздите* щороку / Та сповідаєтесь, нівроку, / У схимника!..»²⁴. Отже, знову викривається побожний спосіб життя (атрибутом якого виступає проща до Києва), не підкріплений внутрішньою вірою, виконанням заповідей Божих.

Остання, на межі з розпачем надія, яка не справдилася внаслідок молитви в Києві, постає в поемі «Петрусь»: «Поїду в Київ, помолюся. / Молитва, може, прожене / Диявола... О! мій Петрусю! / Молитва не спасе мене, / Я у Дніпрові утоплюся!» / У Київ *їздила*, молилась, / Аж у Почаєві була. / Чудовная не допомгла, / Не допомгла святая сила. / А ти аж плакала, молилась»²⁵. У поемі «Відьма» циганка прямо бідкається, що пан, який занапастив її дочку, «А до того / Посилає в Київ / Мене, бачиш, молитися. / Я, дурна, й *ходила*, / І молилась... Ні, цигане, / Я марне молилась. / Чи в вас єсть бог який-небудь? / В нас його немає... / Пани вкрали та в шкатулі

/ У себе й ховають»²⁶. Ярина з поеми «Невольник» у відчаї від того, що *ходила* з людьми у Київ і Почаїв, «У Києві великому / Всіх святих благала; / У Межигорського Спаса / Тричі причащалась; / У Почаєві святому / Ридала-молилась», але Степан їй навіть не приснився, пішла по розраду до ворожки²⁷.

Щодо прози, то згадки про Київ як місце молитви та шанування святинь є в повістях: «Наймичка» (1852–1853)²⁸, «Музыкант» (1854–1855)²⁹, «Близнецы» (1855)³⁰, «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1855–1858)³¹.

Знову-таки, найдокладніше про це мовиться в повісті «Наймичка», у якій Тарас Шевченко, попри те, що у віршованих творах до того часу вже почав сумніватися в дієвості молитов при київських святинях, зберіг сюжет про паломництво, хоча й видозмінений порівняно з поемою.

Уточнюється, що на прощу до Києва щороку ходила спочатку господиня, названа Маркова мати Марта, поки її чоловік вів християнське життя та порядкував у господі, аж якось, повернувшись додому, захворіла й померла³². Загалом дослідження різнотипних джерел першої половини XIX ст. дало змогу виявити кількісну перевагу жінок як серед місцевих богомольців, так і серед прочан з-за меж Києва (наприклад, серед тих, хто приносив до мощей св. вміц. Варвари срібні привіски, жінок близько 60%)³³. Тобто Тарас Шевченко змальовує типову ситуацію, коли чоловік залишається поратися по господарству, а дружина йде молитися за рідних.

Ось після смерті Марти й рушила молитися за сина Лукія. В Києві вона зупинилась у якоїсь міщанки, носила їй воду, а потім ходила «по церквам святым и пещерам»³⁴. Тут також додається, що вона причащалася, а, крім згаданих у поемі перстеника святої Варвари та шапочки Івана Багатостраждального, купила ще й «небольшой образок святого гробокопателя Марка»³⁵. Звичай неодмінно говіти з посиланням на працю очевидця - П. Должикова - підкреслює в розвідці про київське паломництво А. Макаров³⁶, тож Лукія у Шевченка - типова прочанка.

Порівняно з поемою наймичка змогла піти до Києва лише раз, а дорогою захворіла й ледве дочекалася сина, ще на той час неодруженого, і перстень святої Варвари заповідала: «...молодий его, когда пойдут венчаться»³⁷.

У повісті «Музыкант» ідеться про те, що «помещица П[рилуцкого] уезда, богатая помещица, душ около 4000, бездетная вдова, старушка, добрая такая, благочестивая, да Бог ее знает, что ей вздумалось: раз поехала она в Киев на поклонение, да и вышла замуж за молодого человека, красавца собою, некоего г. Арновского»³⁸, тобто не тільки зазначено, що

благочестиві їздять (саме їздять, не ходять) у Київ на поклоніння, а їй подано натяк на те, що молитва для тих, котрі тільки прикриваються благочестям, не є першорядною справою на прощі.

Згадуючи в повісті «Близнецы», як Парасковія Тарасівна вирушила на 16 серпня, своїм звичаєм, до Києва, Тарас Шевченко підкреслює, що вона повернулася з: «между прочими игрушками и святыми вещами, как-то: шапочкой Ивана многострадального, колечками Варвары-великомученицы и многим множеством разной величины кипарисных образков, обделанных искусно фольгой»³⁹. Саме на кипарисові іконки панував особливий попит. Якраз у 1840–1850-х роках у Києві працювало 30 різьбярів, у чій майстернях виготовлялося за рік по 52 тис. кипарисових хрестиків та образків тонкої роботи і в'ятеро більше - простої⁴⁰.

Докладно описано устами Степана Мартиновича, який третій день перебував у Києві, дії прочан: «Сегодня думаем идти на акафист В[арвары]-в[еликомученицы], а завтра, если Господь даст, приобщимся святых таин Христовых здесь, в лавре»⁴¹, а також їхню спробу дочекатися, поки з Лаврських печер вийдуть численні богомольці й «тогда думаем просить отца ключаря повести нас самому или же послать с нами кого из братии»⁴².

Тарас Григорович пише: «Мне был знаком отец Досифей, настоятель больничного монастыря, и я отправился к нему просить оказать нам великую услугу и просить кого следует, чтобы позволено было посетить нам пещеры не в числе многочисленных богомольцев. Просьба моя была уважена, и с нами послали в провожатые маститого старца отца Иоакима. Поклонившись святым угодникам печерским, мы отправились на квартиру»⁴³. П. Жур докладно дослідив долю як Досифея, так і Йоакима (і зазначає, що ті часто ставали провідниками по печерах)⁴⁴.

У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» лише побіжно зазначено, що «Благочестивые мои приятельницы отслужили молебен Варваре-великомученице»⁴⁵, швидше за все, оскільки йдеться про Київ, саме при гробниці святої в Михайлівському Золотоверхому монастирі.

Таким чином, у Тараса Григоровича Шевченка сформувалося чітке бачення самого факту шанування київських святинь. З одного боку, Київ виступає містом, куди на прощу йдуть у скрутних ситуаціях. При цьому оцінка результативності таких молитов змінюється з часом від нейтральної («Слепая») та позитивної («Варнак») до все глибших сумнівів у їхній дієвості («Титарівна», «Петрусь», «Відьма», «Невольник»). І сумніви ці звучать у мові як персонажів («Відьма»), так і автора («Титарівна»,

«Петрусь», «Невольник»). З іншого боку, послідовно зберігається мотив виділення прощі до Києва як чи не основної складової християнського способу життя, вживаної як про людське око, що різко засуджується, так і щиро, чому Шевченко співчуває.

Серед конкретних проявів шанування Тарас Григорович згадував одні з найбільш типових для православних вірян свого часу. Стосовно вибору святинь, П. Жур пояснює те, що герої Шевченкових творів, які приходять до Києва, моляться святій Варварі, так: «Моральна непохитність Варвари, її твердість у переконаннях, як видно, викликали симпатію у Тараса Григоровича»⁴⁶. Втім, на нашу думку, Кобзар не тільки особисто вшановував великомученицю, а й відзначив і влучно змалював схильності й молитовні потреби численних богомольців, котрі ходили на прощу до святинь Києва. Адже поряд зі св. вмц. Варварою можуть згадуватися й інші угодники, а з освячених при мощах речей вірянам передусім і пропонували саме протеник св. Варвари та шапочку Іоанна Багатостраждального.

Увага Шевченка до прочанських звичаїв виявляється навіть у такій дрібній деталі, як розрізнення способу, в який ті добиралися до Києва, залежно від соціального статусу (а частково й віри, адже її, на думку Тараса Григоровича, часто не мають знатні богомольці): бідні йдуть (якщо не зовсім хворі), багаті - їдуть.

¹ Жур П. Шевченківський Київ / П. Жур // Дніпро. - К. : Молодь, 1989. - № 4. - С. 8–30; ... - № 5. - С. 10–23.

² Лопата П. Монастирі, собори та церкви у творчості Тараса Шевченка: [Електронний ресурс] / П. Лопата // Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць. - Вип. 16. - 2013. - Режим доступу: <http://meest-online.com/?p=21191>

³ Шевченко Т. Слепая. Поэма // Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Шевченко Т. К., 2003. - Т. 1: Поезія 1837–1847. - С. 207–233.

⁴ Шевченко Т. Наймичка: У 6 т. / Шевченко Т. - С. 329–342.

⁵ Шевченко Т. Г. Варнак / Зібрання творів: У 6 т. - Т. 2: Поезія 1847–1861. - С. 72–76.

⁶ Шевченко Т. Г. П. С. - С. 97.

⁷ Шевченко Т. Титарівна. - К., 2003. - Т. 2: Поезія 1847–1861. - С. 87–93.

⁸ Шевченко Т. Г. Марина / Т. Г. Шевченко // Зібрання творів: У 6 т. / Шевченко Т. - К., 2003. - Т. 2: Поезія 1847–1861. - С. 101–108.

⁹ Шевченко Т. Г. Петрусь. Поэма / Т. Г. Шевченко // Зібрання творів: У 6 т. / Шевченко Т. - К., 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. - С. 214–219.

¹⁰ Шевченко Т. Г. Невольник. Поэма / Т. Г. Шевченко // Зібрання творів: У 6 т. / Шевченко Т. - К., 2003. - Т. 2: Поезія 1847–1861. - С. 286–302.

- ¹¹ Шевченко Т. Г. Відьма. Поема / Т. Г. Шевченко // Зібрання творів: У 6 т. / Шевченко Т. - К., 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. - С. 265–277.
- ¹² Шевченко Т. Слепая... - С. 225.
- ¹³ Шевченко Т. Найми́чка... - С. 338.
- ¹⁴ Кулікова О. В. Агіографічні сюжети...
- ¹⁵ Шевченко Т. Найми́чка... - С. 336.
- ¹⁶ Шевченко Т. Найми́чка... - С. 337, 568.
- ¹⁷ Докладніше див.: Кізлова А. А. Обов'язки служителів Церкви щодо святинь Києва (кінець XVIII - початок XX ст.) / А. А. Кізлова // Історія релігій в Україні. Наук. щорічник. 2009 рік. - Кн. II. - Львів, 2009. - С. 485–491.
- ¹⁸ Макаров А. Київське паломництво / А. Макаров // Київська старовина. - № 5. - 2001. - С. 46.
- ¹⁹ Шевченко Т. Найми́чка... - С. 337, 339.
- ²⁰ Кізлова А. А. Розповсюдження «святоців» при святинях Києва в кінці XVIII - на початку XX ст. / А. А. Кізлова // Матеріали II Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка. - Житомир, 2009. - С. 15–17.
- ²¹ Шевченко Т. Г. Варнак... - С. 76.
- ²² Шевченко Т. Г. Марина... - С. 90.
- ²³ Шевченко Т. Г. П. С.... - С. 97.
- ²⁴ Шевченко Т. Г. Марина... - С. 101.
- ²⁵ Шевченко Т. Г. Петрусь. Поема... - С. 218.
- ²⁶ Шевченко Т. Г. Відьма. Поема... - С. 274.
- ²⁷ Шевченко Т. Г. Невольник. Поема... - С. 295–296.
- ²⁸ Шевченко Т. Г. Найми́чка / Т. Г. Шевченко // Зібрання творів : У 6 т. / Шевченко Т. - К., 2003. - Т. 3: Драматичні твори. Повісті. - С. 57–120.
- ²⁹ Шевченко Т. Г. Музикант / Т. Г. Шевченко // Зібрання творів: У 6 т. / Шевченко Т. - К., 2003. - Т. 3: Драматичні твори. Повісті. - С. 178–239.
- ³⁰ Шевченко Т. Г. Близнецы / Т. Г. Шевченко // Зібрання творів: У 6 т. / Шевченко Т. - К., 2003. - Т. 4: Повісті. - С. 11–119.
- ³¹ Шевченко Т. Г. Прогулка с удовольствием и не без морали / Т. Г. Шевченко // Зібрання творів: У 6 т. / Шевченко Т. - К., 2003. - Т. 4: Повісті. - С. 208–326.
- ³² Шевченко Т. Г. Найми́чка... - С. 106, 113.
- ³³ Кізлова А. А. Жінки серед богомольців, які шанували київські святині (XIX століття) / А. А. Кізлова // Каразінські читання (історичні науки). Матеріали міжн. наук. конф. (25 квітня 2008 р.). - Харків, 2008. - С. 136.
- ³⁴ Шевченко Т. Г. Найми́чка... - С. 114.
- ³⁵ Шевченко Т. Г. Найми́чка... - С. 117.
- ³⁶ Макаров А. Київське паломництво... - С. 53.
- ³⁷ Шевченко Т. Г. Найми́чка... - С. 119.
- ³⁸ Шевченко Т. Г. Музикант... - С. 213.
- ³⁹ Шевченко Т. Г. Близнецы... - С. 30.

- ⁴⁰ Макаров А. Київське паломництво... - С. 47.
⁴¹ Шевченко Т. Г. Близнецы... - С. 112.
⁴² Там само.
⁴³ Там само.
⁴⁴ Жур П. Шевченківський Київ... - № 5. - С. 18.
⁴⁵ Шевченко Т. Г. Прогулка с удовольствием и не без морали... - С. 321.
⁴⁶ Жур П. Шевченківський Київ... - № 4. - С. 30.

SUMMARY

Antonina Kizlova

The honoring of Kyiv sacred objects in Taras Shevchenko prose and poetry

The value Taras Shevchenko gave to the fact of honouring Kyiv sacred objects and particularly to the methods of this honouring are considered the significant traditions related to sacred objects honouring in Kyiv mentioned in the verse and prosaic works of Taras Shevchenko are explained.

Keywords: Taras Shevchenko, Kyiv, sacred objects, prose, poetry